

Чланци / Papers

УДК 94:68(497.11)"04/14"

811.163.41 '373.2"04/14"

ID 270125324

Изворни научни чланак

Рад примљен: 20. 06. 2018.

Рад прихваћен: 21. 09. 2018.

Александра Фостиков

Историјски институт

Кнез Михаилова 36/II, Београд

aleks.fostikov@gmail.com

БИЉНА СИРОВИНА И ЊЕНА ОБРАДА НА ТЛУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ*

Овај рад је допринос истраживању заната заснованог на биљним материјалима и његовој обради, нарочито на дрвету, на територији средњовековних српских држава. Осим описа, дефиниције, диференцијације и статуса тих занимања, пажња је посвећена и класификацији и идентификацији неких података везаних за ономастику.

Кључне речи: *биље, занатство, дрво, Србија, средњи век, историјска географија.*

Својства, приступачност и лака обрада условили су да растине постане не само извор хране, већ и незаменљив материјал за производњу свега потребног – од ватре до склоништа, од оруђа до оружја, од одеће до обуће.¹ Да је биљна сировина била добро позната и Словенима, говоре писани и материјални извори, терминологија обраде, диференцијација

* Рад је настао у оквиру пројекта: *Средњовековне српске земље (13-15. век): људички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029) и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15 век)* (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

¹ Поједина новија открића упућују да је дрво коришћење далеко више у тзв. каменом добу, него што се сматрало. Grant, Gorin, Fleming 2015, 382–383; Radkau 2012, 14–30 и даље.

назива, те ретке позајмљенице. Тако већ рани помени Словена указују да су били вешти у изради оружја, чамаца и сплавова, а назив дрво баштини и старије значење – *древо* (пловило, уп. *lignum-navis*). По доласку усвајају и нова знања попут израде опсадних справа. Рани описи и археолошки налази доносе и податке о дрвеним словенским утврдама, а бројни свакодневни предмети од овог материјала, познати су по називима, па и налазима. У ареалу Словена биљке су штоване, а дрво и гајеви имају посебну улогу, која се дограђује дрвеним идололима балванима, као и култом записа.²

Даљем развоју занатства на бази ове сировине погодновало је и богатство биљног покривача нових територија. Израда појединих предмета и објеката захтевала је посебну врсту, па чак и специфичан део биљке. У употреби су стабло тврдог (храст, буква и др. листопадно) погодног за градњу и меког дрвета (четинари и поједино листопадно, попут липе), погодног и за резбу и за градњу, лакшег за обраду и транспорт. Стабло и шире гране коришћене су у градитељству, оружарству, за намештај и за обликовање бројних употребних, па и светих предмета. Дрвенасто биље, попут *леске* (шибље, али и врста) или рогозне (*ројоз*, вишегодишња барска биљка), па и витке гране и кора појединог дрвећа (*лико*) служила су као плетиво или сировина. За писање се судећи према појединим руским изворима, те уопште средњовековним, користила кора брезе и даске од букве, а брезовина и липа место налазе и у производњи обуће. Посебну функцију у имали су лан и конопља, коришћени за израду тканина, али и упредање ујади, а поједино биље, налази своје место и у процесу штављења коже, те бојењу. Као важни продукти дрвета, коришћени у појединим занатским делатностима, јављају се и смола (природни производ) и катран (тар) добијан на бази смоласог дрвећа, вероватно од пањева црног бора, или од често рабљене брезовине. Осим у сировом, дрво намену налази и у угљенисаном облику као извор горива, у пећима, па и у виду пепела, који се јавља као сировина за производњу стакла. Експанзија крчења било ради добијања горива, сировина или аграрних површина доводи до смањивања шумских пространства, а руковање пепелом и отпадом и до доданих еколошких последица.³

2 ВИИЈН I, 133, 148, *passim*; *Зборник* 1, према регистру; Порчић 2007, 20, 21, 25; Даничић, 1863, 1, 309, 312, 313; Чајкановић 1973, 46–57; *Словарь XI–XVII* 4, 1977, 353, 354; Павловић 1962, 1–16; Лућић 1979, 40; Curta 2004, 524; Божанић 2007, 61–64, 65 са ст. лит. *Појмовник*, без нумерације (И. Тодоровић, *Дрво*), (М. Стефановић-Бановић, *Зайис б*)).

3 *Древнерусские берестяные грамоты* 2004, са ст. лит.; Павловић 1962, 1–16; Лућић 1979, 35–40, 85, са ст. лит.; ЭССЯ 14 (1987) 232–235; ЛССВ, 361–362 (С. Мишић, *Лан*), 314 (С. Мишић, *Конойља*), 734–735 (Д. Динић Кнежевић, *Тканине*); Мргић 2004, 170–173, 180–182; Мргић 2010, 87–101; Фостиков 2013, 59 н. 23; Freestone 1992, 739–746. Вид. и н. 2 изнад.

Експлоатација шума и биљног света као и осталих ресурса почивала је у рукама владара, па се право њиховог коришћења јавља у оквиру система дажбина, као и додељивања повластица. Превоз дебла (*prætirati*) тако се помиње још у 10–11. веку, а општа су и давања дрва за огрев (воз дрва, повоз, а *fosum*) и за осветљење (луч, *fedā*), као и додељивање шуме, права крчења и сече, саске повластице. Дрво је неотуђиво, исто се стиче заменом, а неке даровнице пописују не само шуме, већ и жбуње, грмље, растиње. Сеча туђег дрвета строго је забрањена и Земљорадничким законом, а штета је плаћана дупло. Детаљније одредбе о сечи *леса* (дрво као сировина, лат. *lignamentum*, енг. *timber*) и дрва на црквеном земљишту, доноси повеља манастиру св. Ђорђа. Са дозволом игумана за њихово сечење давано је цркви свако четврто дрво као надокнада. Без дозволе, оно је у целости одузимао, и плаћана је новчана казна од 12 перпера, чија је висина идентична оној из статута града Дубровника. Такође јавља се и давање шест *ж(е)ргова* (*ʾrǧdy-i* – овде вероватно дрвених мотки), који су могли да имају различиту намену.⁴ Одредбе сачуване у вези лана укључују обавезе давања и примарне прераде истог за потребе господара. Полупрерађен лан се мерио у *новесмима*, а од готових производа од биљних влакана јављају се *ужад* и *ојлави*.⁵

Да грађевинско дрво пак у средњем веку и није било баш јефтино нити доступно указују археолошки подаци и писани извори. Док су двор, односно палата, црква, или поједине градске куће грађене од пуног дрвета, обична кућа имала је пак само дрвене оквире, а зид од блата, биља и евентуално неке врсте плетера, а као гориво се углавном користило шибље. Чак и у урбаном центру, попут Сребренице деоба куће 1438. године, извршена је разградњом, ради поделе грађевинског дрвета (*lignamina*).⁶ О трговини дрветом на територији од интереса и ценама, нема пуно података изузев у случају грађевинског дрвета и текстилног биља, односно

4 *Зборник* 1, стр. 327 бр. 92, ред 241–243, стр. 503 бр. 137, ред 46; *ЛССБ*, (М. Шуица, *Повоз*) Благојевић 2007, 66–67, 127–129, 145 чл. 30, 54; Niermeyer 1976, 612; Lučić 1979, 39–40; *СС*, 553, Вендина 2002, 120; Благојевић 1979, 211–212; Mrgić 2014, 59–61, 68. Вид. и н. 3. У смислу грађевинског дрвета, назив *лес* бележи и Законик деспота Стефана. Марковић 1985, 14 чл.5. За *ж(е)рд*: Miklosich 1866, 200; *Словарь* XI–XVII 5 (1978) 91.

5 Термин *ојлав* (*БХ*) у случају мерпашког давања се вероватно односио на просте узде, односно *ојлавље*, са поводом, од конопца. Стојановић 1890, 7; *СХ*, 140–141; Благојевић 1979, 211; М. Благојевић 2003, 183–184; *ЛССБ*, 361–362 (С. Мишић, *Лан*), 314 (С. Мишић, *Конојља*), 734–735 (Д. Динић Кнежевић, *Тканине*). Рани турски закони за браничевске влахе, наводе међу давањима и конопца три, као и улара шест. Војанић 1974, 12. Остаје нејасно да ли се термин улар односи као и оглав на просте узде од конопца или на кожне. За оглав као *сарестро* : Kurtović 2014, 156.

6 Динић 2003, 548. Вид. и н. 3.

тканина. Додатно у оквиру Законака деспота Стефана, дрво се јавља сем као грађевинско и у својству горива, у сировом и угљенисаном стању, а контролише се његова цена и продаја. Нешто каснији турски закони наводе и поједине трговачке артикле, за које би се могло рећи да су свакако у складу са већ постојећим, у понеким случајевима познатим из тада савремених извора углавном латинске приморске провинцијенце. Тако се у турском закону за Крушевачку област, као дрвени артикли сем дрва за огрев, јављају и даске, грађа, лопате, бачве, катран и коњска опрема, чији су делови били од дрвета. Када се овом додају и производи попут алата, оружја и делова истог, ужад, ткање, одећа и обућа, индустрија заснована на биљној сировини тек почиње да се назире. Колико је иста заиста била заступљена у свакодневници средњег века, па и касније, дочарава старија руска пословица „Сосна кормит, а липа обувае”.⁷

РАЗВОЈ, УСПОН И ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА

Мада о гранању занатства заснованог на биљној сировини из датог периода нема пуно писаних података, на постојање тада уобичајне поделе, указује низ назива, познатих и из страних, па и словенских извора, као и ономастички подаци. Разматрајући термине, долази се до закључка да је тадашња класификација извршена на основу врсте сировине, улоге – односно места материјала у оквиру одређене струке, као и на основу технике, а сходно времену настанка. Како се рад ових занатлија среће у сфери израде и непокретних и покретних објеката, па и артикала, а као основне струке се издвајају: градитељи, оружари, бродоградитељи, израђивачи опреме за транспорт, произвођачи мобилијара и одевних предмета, као и предмета намењених даљој и секундарној обради, овде је извршена подела на четири основне групе, а у складу са свим поменутих одредницама. У прву групу сврстани су занати везани за обраду пуног дрвета у ужем смислу (дрводељство), у другу они за дрвенасто растиње, обраду коре и делова биљке, у трећу они за конач и конопац биљног порекла. У четвртој месту налазе занати везани за обраду ватром и добијања угља и катрана, те употребу смоле, о којима једва да има података, па је питање и да ли су у питању радне или занатске улоге.⁸

⁷ Марковић 1985, 14, 22 чл. 5, 17; Војанић 1974, 37–39, 48, 58; Динић-Кнежевић 1971, 9–30; Hrabak 1984, 61–86. Даль 2006, т.2, 261.

⁸ Разматрање коришћења биљне сировине ретко је истраживано, и углавном је разбијено на обраду и производњу од дрвета у ужем смислу, градитељство, оружарство и израду и обраду тканина. Поједини занати тако једва да су поменути, а није једноставно ни испратити развој употребе овог ресурса. Изузетак је учињен када су у питању синтезе о

У вези са врстом сировине у оквиру прве групе јављају се грубе технике обраде, настале у вези са: сећи (*posäkati, posädi*), руб, рубити (сећи крај, сећи део), дубити, цепати/расцепати и тесати (*tesati*), као и фина (*räzati*). У преостале две, заступљена је као основна техника плетења, која се јавља у грубом ткању (плетер), фином (конопац) и најфинијем (конац). Као техника здирања коре и слојева јавља се *луйайи*, примењиво и у обради текстилних биљака, док се *грайи*, здирати, везује за технику, али и за производ – дран (**dbranь* – дранка, драница, *гаска*, планка). Као стари словенски називи истичу се и: *клада*, *ж(e)pg* (прут, штап), *цейка* и *ивер*. На основу таквих основа настаје и низ имена, па и старијег порекла, попут рецимо хидронима *Кладорубница*, или топонима *Кладоруб*, који свакако упућују на место где се дрво секло за даљу намену, а можда и на назив за посебно занимање.⁹

Као општи назив за обрађивача дрвета – *faber lignarius, marangonus*, јавља се у домаћим актима именица *drävodälä*, настала као кованица према грчком обрасцу. Термин посведочен у вокабулару старословенских текстова још у 11. веку, као и у другим словенским језицима, узет је ради стварања паралелних система и односио се на све оне, који су се бавили сечом, обрадом и прерадом дрвета, или по дубровачком акту братовштинне *маранјуна*, на све оне који раде *секиром*, *брадвом*, *йилом* и *блањом*, то јест све оне, који *дрво делају*. Према доступним подацима на основу примера једног Которанина, неко са звањем дрводеље могао је да се бави и производњом преслица по наруџбини. Такође у појединим случајевима иста лица баве се и набавком и припремом дрвета, те надгледањем рада. Овај термин јавља се у свим жанровима извора, па и у оквиру *закона о мајсторијама*, као и касније у латинској транскрипцији, а у употреби је и средином 15. века и као збирна именица и као одредница за дато занимање.

Изузев овог општег, у употреби је било и неколико других назива, за које остаје нејасно да ли су у питању синоними, посебна занимања или имена за радне улоге. То су *дрвосеч(ац)*, чија се радна улога можда односи на обарање и сечење дрвећа (дрвосеча?), али је реч могла имати и шире значење, попут случаја *каменосечаца*. Помен *дрвара*, бележи домаћа грађа. Тумачи се као синоним за дрвосечца, али и трговца – *онај који про-*

шуми, односно дрвету, или примени биљака, где је разматрана и општа употреба, обрада и производња од истих. Вид. ЛССБ, *passim*, и ниже.

9 Прављење врсте плетера је важно и у грнчарству, где претходи чистом грнчарском производу. СС, 199, 284, 487, 488, 587, 693, 694; Вендина 2002, 34, 120; Трубочев 2008, 530–531, 535, 537, 540–544; Лућић 1979, 38–39; *Словарь XI–XVII* 7 (1980) 145–146; Pronk-Tiethoff 2013, 175–6; Фостиков 2013, 59 н.23 О обради дрвета: Колчин 1968, Колчин 1971; Munby 1991, 379–405. Термин *грайи* коришћен је и у обради коже. Бјелетић 2006, 40–41; СС, 284.

даје и носи дрва, ујаљ и ковачки ѿовар, према Законнику деспота Стефана. Додатно страни словенски извори бележе и: *дрвокол* и *дрворуб*.¹⁰

Осим наведених назива, који су директно везани за именицу дрво, на даље гранање обрађивача дрвета, указују страни извори. Тако Исидор од Севиље, најпре истиче место градитеља од дрвета, а у *Етимологији* наводи: *lignarius, carpentarius, navicularius*, те *sarcitector* и *tignarius*. У статуту дубровачких дрводеља помињу се: грађевински мајстори, односно бродоградитељи, веслари, произвођачи сандука и бачвари. На ликовним представама посведочена је основна подела на: градитеље-тесаре, бродоградитеље, столаре (*jointer*), седларе, коларе, бачваре и стругаре (*turner*), при чему се у појединим приказима бачвари и колари, јављају у истим сценама. Према савременим ауторима, овима се могу додати и: конструктори млинова (*millwright*) и инжињери, те резбари (*carver*).¹¹

У домаћим изворима посведочени су сем овде наведених, најпре они, добро познати, који припадају оружарској струци. Ту су: *сѣрелари, койљари, лукари, мајсѣори за сѣреле* и *друје дрводељске радове*, а међу исте треба уврстити и *кијерезе* – оне, који режу дрвене *кијеве*, а вероватно и бар првобитно и *шѣиѣаре*. Да су стрелари и израђивала стреле, потврђује и интересантан пример из турских пописа по ком управо село Стрелар на Расини, у близини Крушевца и израђује стреле, у којима и исплаћује данак, намењен тврђави Козник, односно после Смедерева. Међутим судећи према истом акту, у поменутом селу нису израђивани и гвоздени врхови, већ су их наменски за ове стреле, бар 1516. израђивали цигани свакако обрађивачи метала, насељени у тврђави Козник.¹²

Што се тиче градитељства, ту је било најважније звање *тесара*, чији се назив везује за име оруђа, *тешлу* (*teslý, teslà*), али и грч. *тешѣиѣон, тешѣник*, чиме се тесар успоставља као примарни градитељ и архитекта у ери дрвета, чији рад у случају обраде дрвета подразумева цео процес од претварања сировог дебла у грађевински материјал, до његовог постављања у конструкцију. У том значењу јавља се и у раном корпусу старословенског језика. Звање тесара, односно назив тектон, најчешће се у речницима, па и оном Ф. Миклошића, узима као синоним назив *дрводеља* и користи се

10 БХ, 124; Марковић 1985, 22, 39 чл. 17; Динић 1957, 40, 48, 62, 66, 69, 70; *Du Cange* II, 182, V, 110; Miklosich 1866, 179–180; ЭССЯ 5 (1978) 71–72; Roller 1951, 115–119; Lučić 1979, 39–48; Бирковић 1997, 64. Фостиков 2012, 112.

11 Isidori Hispalensis Episcopi 1991, 19.19; Whatling без године: *The Corpus*, B. 21 (The Life of St Julien the Hospitaller), 01, 02, 03; B. 47 (Noah and the flood), 01, 02, 03; *Hausbücher*, према регистру; Roller 1951, 115, 119; Munby 1991, 382. О инжињерима, архитектама: Фостиков, Петровић 2014, 60, 61, 64, 65, са ст. лит.

12 Roller, 96. Petrović 1976, 50, 65, 80; Vasić 1980, 346; Фостиков 2013, 59; Фостиков, Петровић 2014, 64–65. Вид. и н. 11 изнад.

да се истакне најпре градитељска, а затим тек производна улога обрађивача дрвета, чиме се *дрводељство* изједначује са вештином архитектуре. У средњовековном приморском латинитету бележи се и: *carpentarius*, а у тадашњем значењу дрвоградитеља, познат је и из страних рударских законика, који му додељују важну улогу.¹³

У унутрашњости се масовно градило од дрвета, о чему говоре и домаћи и страни извори, који доносе податке о дрвеном двору Стефана Немање, црквама брвнарама, или дрвеној палати у Жичи. Рад тесара и након успона камена као градитељског материјала виших слојева, остаје неопходан у изградњи надземних објеката, зида (сантрач), екстеријера и ентеријера, подземних грађевина и осталих конструкција у рударству. Уместо сводова коришћене су дрвене међуспратне конструкције, унутрашње преграде, степеништа, тремови, а за кровни застор дрвена шиндра. Како у остатку средњовековног света, тако и у локалу су вероватно управо дрводеље, односно тесари израђивале машине, попут преса и различитих справа на ручни или други погон. Рад тесара у смислу карпентарија, био је неопходан и за израду опсадних справа, а тесар – дрводеља, представља сигурно и део инжињерије владара.¹⁴

Словенски тесар налази и своје место веома рано и у изради пловила, коришћених за транспорт, прелазак и рибарење. Иако са извесним разликама условљеним типом воде, развој израде пловила одвија се и унутрашњости, а не само у приморју. Мада о овом занату нема директних података за средњи век, сем помена Словена као заслужних за организацију преласка воде у аварско словенским походима, или о њиховим чамцима приликом напада, на рекама се свакако јављају и неке врсте скела ради преласка, а о њиховој пловности податке пружају и рани турски извори. У том контексту интересантан је податак Константина Филозофа о неочекиваном и брзом преласку деспота Стефана преко Дрине приликом сукоба око Сребренице.¹⁵

13 Jireček 1867, 268 XIX, чл. 2–2, 295–296 чл. 8–17, 304 чл. 1–5; Bilek 2000, 21 чл. 4–3, 29 чл. 8–17, 33; Miklosich 1866, 179–180, 987–988; Lučić 1979, 42–44, Roller 1951, 116–118; Трубочев 2008, 536; СС, 199, 693, 694. Лома 2004, 18–19. О тези да је Исус био дрводеља, односно градитељ (*йекѣтон*): Campbell 2005, 501–519.

14 Данилови *настѣављачи* 1989, 114; Новаковић 1894, 31; Теодосије 1988, 173; СХ, 122; Јиречек 1988, 229–232, са изворима и ст. лит.; Павловић 1962, 14; Ненадовић 2003, 8–12, 33. Поповић 2006, 198–199; Петровић 2014, *passim*. За алате и дрвене справе као оруђе: Колчин 1968, 64–79. О инжињерији: Фостиков, Петровић 2014, 60–61.

15 Филозоф 1989, 122–123; Мијатовић 1873, 192–194; Костић 1904, 185–188; Ђирковић 1997, 75; Мишић 2007, 155–160; Булић 2014, 376–379; Лома 2013, 129. Вид. и изнад н. 2. О опису београдског пристаништа и о истом детаљније: Храбак 1958, 27–30.

У оквиру бродоградње, у приморским градовима, попут Дубровника, јављају се и *калафатии* (calafatus, chaloffati, шупери, крпарари), који се осим катранисањем брода (за рупе су коришћене и глина и можда кудеља) баве и израдом унутрашњих делова истог, намештаја, конструкцијом пловила, а исте послове раде и *карџенџари*, који се баве и израдом кућног намештаја. Старији назив *naviculus* не бележе ни домаћи ни приморски извори, а није познато ни да ли је у употреби термин *korab(lý)~ii* (*корабл*), познат из Супрасељског кодекса (11. в.) потврђен и у руској редакцији. У приморију се јавља и весларски занат (*magistri remorum*), који је сигурно развијен и у унутрашњости, макар у великим речним лукама, које претпостављају високу поделу рада.¹⁶

Као занимање блиско дрводељи, односно тесару успоставља се још у време старијег раздобља занат столара, о чијем постојању говори помен *штулчика* (đŭlĭ~ikŭ) Милована у ДХ II.¹⁷ Иако о унутрашњој диференцији између грађевинског столара, који нпр. ради прозоре или врата, и столара израђивача намештаја, у сачуваним домаћим изворима нема података, на даље гранање указују технике украшавања: дуборез, резбарија, интарзија и инкрустација. Ту би спадали дрворезбари, чији је рад видљив на резденцијалним примерцима намештаја, па и кивотима за мошти. Та разлика између обичног простог занатлије и оног другог, условно тзв. *уметника*, видљива је и у називима истих, бар у другој половини 15. века, те градској средини. Тако се у Фиренци око 1460, помиње четрдесетак радњи столара интарзиста (*botteghe di maestri di prospettiva*), који су израђивали ковчеге, столице са наслоном (*spalliere*) и клупе, за разлику од обичних столара који су правили столице, кревете или оквире за олтарске слике (*pale*). Иначе урезивање у смислу украшавања дрвета било је уобичајно и у кућној радиности, у складу са традицијом урезивања односно шарања предмета. Такође, макар у 15. веку, издвајају се вероватно и шкрињари

16 Isidori Hispalensis Episcopi 1991, 19.19; Miklosich 1866; *Словарь XI–XVII* 7 (1980) 304–305; СС, 291; ЭССЯ 11 (1984) 44–50; Roller 1951, 116–118; Lučić 1979, 44–45. О кодексу: *Codex Suprasliensis*. Помен бродара, сачуван у латинској транскрипцији (*brodar*) у дубровачкој грађи насталој у вези са Сребреницом (Ковачевић-Којић 2007, 395; Веселиновић 1997, 275), није могуће на основу самог назива са сигурношћу и прогласити занатским, пошто је у питању могло бити и услужно морнарско занимање.

17 ДХ II, 12 ф. 17; ДХ III, 80 ф. 18; Фостиков 2013, 59. Термин *штулчик*, овде тумачимо као занимање *штулник*, стульщик (израђивач стула, столар, *jointer*(?)) посведочено у руској редакцији 16. века. Даль 2006, Т.4, 327, 328, 346; *Словарь XI–XVII* 28 (2008) 214–216; СРНГ 42 (2008) 92.

(ковчег, *ars cofanarius, casellarum*), који се појављују и у другим урбаним срединама тог времена.¹⁸

Осим наведених занимања, у рад дрводеља, спадала је и израда точкова (*коло*) и седла и самара, односно опреме неопходне јахање и копнени транспорт. Коларе на територији од значаја помињу латински и каснији турски извори, презиме Колар у транскрипцији са словенског на грчки, јавља се у попису Радолива већ 1300, а назив колесник, бележе и друге словенске редакције. Иако о њима не сведоче домаћи извори, до њиховог издвајања свакако да долази рано, због значаја точка у бројним делатностима, па и у рударству, а величина истих варијала је по потреби, на шта указују и ликовне представе стране провицијенце.¹⁹

Затим ту су седлари, који су израђивали седла за јахање (унутрашње седло) и превоз (самар). Као важна карика у раду истиче се и да седло захтева узимање мера, ради тачних пропорција. Према подели по намени, они би пак припадали мајсторима коњске опреме, па су поједини вероватно радили и са другим материјалима, кожом, металом и тканинама. Због значаја седла, седлари се често и спомињу, а назив у транскрипцији улази у латинске дубровачке текстове, што говори о његовој укоренености и ступњу развоја.²⁰

У оквиру израде бројних предмета, као посебне занатлије одвајају се и произвођачи дрвених посуда – бачвари (*bottarii*), о чијем успостављању сведоче специфичан алат, и топоними Бачва и Бачваревина, који по етимологији, припадају старијем слоју словенског језика, турски и латински извори. Они производе различите каце и бачве, односно чаброве, каблове и ведрa, које се јављају и као мере за тежину и у јавно правним актима и

18 Средњовековни кивоти најчешће су били дрвени и украшени дуборезом, или апликацијама од племенитих материјала. Једини до данас сачувани примерак је кивот краља Стефана Дечанског, који представља репрезентативни дуборезни рад 14. века. Roller 1951, 118; Nan 1960, 19–20; Ђоровић-Љубинковић 1965; ЛССВ, 295–296 (Д. Поповић, *Кивот*), 543–544, 662–664 (Ђ. Петровић, *Покућство*; Ђ. Петровић, *Седишта*) и даље према појмовима: сто, столице, шкриња итд.; Шастел 20005, 223–224; Жикић 2007, 49–84, 103–108, 117–142.

19 Megiser 1592, без нумерације, доле десно Wai. (*wagner, plaustrarius, kolar, carrettiero*); *Hausbücher*, према регистру; Miklosich 1866, 297; *Словарь XI–XVII* 7 (1980) 236, 237; ЭССЯ 10 (1983) 119–120, 128–129; 141–145; СС, 287–288; Ђокović 2003, 126, 202; Ђирковић 1997, 64. Такође *carpentarius*, али некад и општи назив *artis lignaminis*, па и за подучавање у случају коларског заната. Kurtović 2014, 195–196.

20 Динић 1957, 37, 46, 62, 68; Веселиновић 1997, 386; *Hausbücher*, Sattler, према регистру; Amman, Sachs 1568 (Sattler); Kurtović 2014, 147–153, 192–193, са примерима поруџбеница. И према париској *Књизи занимања*, они раде са различитим материјалима, првенствено са кожом и металима. *Регистры ремесел*, 194–198. Детаљније о средњовековној коњској опреми: *The Medieval Horse*.

у одредбама везаним за давања, што говори о успостављеној стандардизацији ових производа. Посуде попут буради у данашњем смислу речи додатно су обезбеђиване обручима дрвета, или метала. Како је постојање истих на датој територији за сада познато само из грађе дубровачке или турске провинције, за сада се не може са сигурношћу и утврдити називи под којим су се израђивачи дрвених посуда афирмисали, ни колико су диференцирани. У појединим словенским средњовековним редакцијама или нешто каснијим, јављају се и називи различитог порекла, попут пинтер, бондар, бачвар. Да ли се као посебан занат издваја и качарски, пошто у ову групу израђивача дрвених посуда спадају и они који праве каде, односно корита (такође у ово време истом техником састављања) није познато. У изворима се наводи *бањање у бурейу*, а назив корито доста је заступљен у топонимији, чиме је посведочен и као предмет и као идеја. Презиме Качар бележи се у грчкој транскрипцији већ у 14. веку међу становништвом словенског порекла, а назив је посведочен и у каснијим турским изворима. Судећи према случају развоја у Дубровнику, ботарији се временом деле на израђиваче великих буради и мањих, односно *боџарије* и *бариларе*. Да ли је и у коликој мери дошло до условног гранања у изради дрвених предмета путем спајања, те да ли се и доиста може говорити о таквим разликама можда ће одговорити будућа истраживања рукописа домаће редакције.²¹

На извесну специјализацију можда упућује и име *Куџлар*, које би могло да сведочи о постојању посебног заната у вези са израдом дрвоног посуђа и можда врсте есцајга.²²

Велику групу ситних предмета, попут поменутих преслица, Ј. Лучић сврстава у тзв. *џокарсџиво*, односно обраду у основи засновану на стругању ситнијих предмета, па и играчака, напомињући додатно везу истог са развојем кућног обрта. Док се у кућној варијанти токарило ручно, у професионалној се јављају и стругови, односно токарски столови. О постојању истих сведочи материјал стране провинције: остаци, чије датовање се у извесним случајевима смешта и у 10 век, као и ликовни из-

21 *Codex Manesse*, f. 046v (Jakob von Warte); *Hausbücher*, према регистру; Đoković 2003, 126; *Словарь XI–XVII* 1 (1975) 290; Skok 1972 (II), 12; ЭССЯ 3 (1976) 108–109; ЭССЯ 9 (1983) 110–112; Lučić 1979, 45–47; Roller 1951, 118–119; Трубачев 2008, 552; ЛССБ, 215, 394–395 (С. Ђирковић, *Занатли, Мере и џејови*), 518 (М. Спремић, *Пуће*); Mišić 2013, 36; Лома 2013, 26; Булић 2014, 152, 154. У новије време о дрвеним посудама и: Mladenova 1998, 586–591, 594–596. О сачуваним бачварским терминима: Filipi 2008, 459–498, са ст. лит. Коританце се као предмет јавља и у оквиру рударског законика. Марковић 1985, 13 чл. 2.

22 ДХ III, 125 ф 64; *Обласџ Бранковића*, 123; Стефановић Карацић 1852, 317–318; *Речник на џрезимињаџа* I, 727.

вори већ средином 13. века. На поменутих представама, токарски сто се покреће на ножни погон, док се предмет у ротацији дорађује до жељеног изгледа, чиме се између осталог сем потребне форме постигао и уметнички ефекат. Уопште посматрано стругови су као и ручни алат могли бити коришћени за обраду различитих материјала, па се исти развија од обраде дрвета и кости ка обради метала, а сматра се и да је коришћен у изради делова намештаја и главе точка. Мада о развоју стругова у домаћим изворима нема никаквих података, са обзиром на њихову раширеност бар у позном средњем веку, те ниво коришћења дрвета као традиционалног и обилато доступног материјала, претпоставља се да је до њиховог развоја дошло и на датој територији. Међутим за сада нема никаквих назнака да ли се дрвостругарски занат као такав доиста и диференцира, те под којим именом.²³

Пуно дрво коришћено је и за израду инструмената, те да се у том правцу свакако одвијала посебна диференцијација од дрводеље до уметника израђивача инструмената. Из овога треба изузети традиционалну фрулу, која се често ради у домаћој производњи.²⁴

Када се говори о развоју заната везаних за обраду дрвета, треба истаћи да исто има неоспорну улогу у раду обућара. Од њега се правио *ђон-йойилайша*, а у Дубровнику су рађене и *цокуле*, обућа у потпуности од пуног дрвета, па се јавља занимање *цокулара* још 1284 (*цокулар*, *zoculus*). Обућа је често израђивана и плетењем биља, или од ткања и поред успона примене коже. О прављењу обуће, првобитних *цревљи* од јефтинијег и доступнијег – биљног материјала, плетењем унутрашње коре (лико), или врбовог прућа посредно говоре и називи *Ликоцрев* и *Вишицрев*, *Вишицревски йойшок*. Обућа од лика, коришћена је и међу другим словенским, а позната је и осталим народима. За лико су префериране липа и бреза, у складу са географским условима и традицијом. Судећи по изворима стране провинције таква обућа остаје распрострањена и у средњем веку у неколико модела, који се јављају и у другим материјалима, тканини и кожи, а који се издвајају по начину израде, техници плетења. Оне од лика или прућа остају радна обућа махом очувана у кућној производњи и руралним пределима. Наведени називи судећи да су у актима већ устаљени као топоними, односно хидроними, спадају у ранији ниво

23 СС; Ђ. Даничић, *Рјечник; Hausbücher*, према регистру; Луčić 1979, 36; Roller 1951, 117; Рыбаков 1948, 676; ЛССВ, 7–8 (М. Поповић, *Алайши*).

24 Пејовић 1984, *passim*; ЛССВ, *passim*.

занатске обраде биљне сировине, можда у исти онај у који и изнад помињани Кијерези.²⁵

За разлику од доста општих назива везаних за обраду дрвета, који углавном имена носе према врсти технике, или уопште прераде, а ретко по називу појединог предмета, у вези технике плетења у употреби су била имена настала или у вези са артиклом, као и у случају обуће, или пак према називу сировине. Бројност ових назива, као и објекта производње, указују не само на високу присутност, већ и на диференцијацију у истој области рада. Као важнији производи тако се јављају још и: *йлоѿи* (најпре плетена ограда/основа, касније и од пуног дрвета), *кош* (корпа), *лукно* (корпа од прућа или коре, мера за тежину), *сиѿо*, *решѿо*. У везу са истим, могу се довести и називи занатлија у домаћим актима: *кошаранин* (Драгослав), и *роѿошник* (Будислав) који је која очито говоре о постојању израђивача корпи од прућа и предмета од рогозне, а за првобитно корпарство је индикативан и топоним *Крабијуно*. (*Коробейно*, **korbъji*, котарца, кошара), а можда и *Кошаришѿе*, које има и неколико других значења. Можда у вези са *йлоѿом* треба довести и топоним *Плоѿорешци*, па и у смислу *йлоѿника* (рус.). Нема података како је текао развој, ни да ли се и у којој мери диференцира решетарско ситарски занат, иако се производња тих алата услед неопходности истих, у бројним занимањима и у свакодневници мора претпоставити.²⁶

Како је раније и наведено, у обрађиваче биљне сировине потребно је уврстити и угљаре, те произвођаче тара/катрана, којима се вероватно трговало, као и смолом и у унутрашњости. Док о успостављању угљарског занимања, сведочи и помен угља као трговачког артикла, те помен угљара у топонимији и места паљења (*Курило*), треба имати у виду, да су се у појединим случајевима и ковачи бавили производњом истог макар за сопствене потребе, као и да се помен дрвара у Законику деспота може тумачити не само у значењу трговца, већ можда и произвођача. Занимање угљара, очигледно да се издваја током диференцијације коју диктира металургија, те се најпре налази у сфери занатлија, а затим се претвара у део инфраструктуре снабдевања. Ипак док о угљарству домаћи извори говоре, о битумену/смоли, те производњи тара/катрана/вештачког битумена (*pegola*, *pix*, *paklina* – врста борове смоле, али и општи назив), по-

25 БХ, 21; СХ 121; ДХ III, 124 ф 63; ЛССВ, 803–804 (Ђ. Петровић); Рыбаков 1948, 183–184, 401; Лућић 1979, 100; Трубацев 2008, 528–555; Ј. Мргић 2010, 87–101; Лома 2013, 44. О плетеним ципелама у легенди о првом чешком кнезу Премиславу Орачу: Záborská 2014, *passim*.

26 ДХ II, 7 ф. 11; ДХ III, 73, 130 ф. 12, 69; Трубацев 2008, 545–550; ЛССВ, 395 (Ђирковић С, *Мере и ѿѿови*), 592–596 (Ђ. Петровић, *Простѿирке и ѿокривачи*). Вид. и ниже.

датке пружају приморски архиви, те понеки топоними. Још дубровачки статут 1272. прописује надзор над мерама за смолу и вапно. Иако о производњи катрана у унутрашњости нема изворних података, свакако да је исти за сопствене потребе прављен, можда традиционалним методама, коришћеним и касније. У везу са овим, можда треба довести ипак топоним *Кайраница*. О сакупљању и преради смоле, говори и име Смољан, а у актима се бележе и топоними *Смолице* и *Смолуша*, можда као места радње. Мада смола и катран налазе примену у разним струкама за изолацију, па и градитељству, бродоградњи, грнчарству, њихово добијање не може се сврстати у право занатство, већ пре у радна занимања, за које и није потребна посебна вештина, а у појединим изворима се као мешач катрана јавља жена.²⁷

У последњу и четврту групу спадале би обрада и прерада биља ради добијања конца и конопца. Инфраструктура развоја занатства конца и конопца, спада у оне најразвијеније, пошто је захтевала и најдужу прераду, а посебно у случају производње конца, односно ткања. Речи Филипа де Диверсиса да је за успешну производњу текстила потребно велико мноштво људи „*оба сјола*”, треба схватити као истините, без обзира на основну сировину и њено порекло, па се могу применити како на добијање тканина животињског и на оне биљног порекла. Управо висока диференцијанција послова на обради и преради од нити до коначног производа, упоредо са развојем потреба условила је издвајање текстилне производње у посебну сферу још у средњем веку, у оквиру које се обједињују производња и обрада тканина, сукна и свиле, а чији успон доводи и до додатног развоја добијања и примене боја.²⁸

Што се тиче обраде биљних влакана, великим делом иста је почивала на кућној привреди – раду подложног земљорадничког слоја, чији су сви припадници, па и *мајсџорије*, сем у случају изузетака биле обавезне на давање *дажбина ланених*, касније дефинисаних и као *џиридесей ѿвесма мерних* и *оїлаве*, док је свако домаћинство давало *коноѿац*. Осим лана, судећи према изворима из 15. века, узгајана је и конопља, од чијег грубљег ткања су вероватно и добијана последња два производа, мада су исти могли бити произведени и од влакна различитог порекла. Грубља

27 *Айокрифи сѿарозавејѿни* 2005, 118, 127; *ДХ* III, 117, на више места. Лућић 1979, 26; Шебећић 1996, 129–138; Пурковић 1940, 142/92; Фостиков 2012, 112. О примени смоле у грнчарству: Ткалчић 1895, 48–49; Thaller 1929, 105; Бирташевић 1970, 8.

28 Diversis, 59; Лућић 1979, 72–73, 83. Вид. и н. 29 ниже. Сем лана и конопље, те ширења памука, у позном средњем веку, са успоном текстилне индустрије, шири се и узгајање биља за производњу боје, попут сача и броѿике у областима Рајне и Подунавља, а вероватно и другим областима. Kulischer 1957, 222.

влакна конопље служила су према аналогјама и за израду неке врсте торби, те грубљих, али издржљивијих тканина. У домаћој радиности лан, па и конопља, пролазили су процес потапања, сушења, одвајања влакана ломљењем (у ступама, трлицама) и глађења. Даља прерада биљних влакана у случају израде ткања, захтевала је да се иста прераде у кудељу процесима чешљања, односно припреми за вретено или преслицу, како би се добио конац, који је након тога пролазио и процес бељења, ткања и даље обраде у складу са идејом производа. Процеси прераде у кудељу и пређу-конац, као и ткачки, обављани су такође у кућној радиности, а вероватно да је исто путем надоканде као и у случају вуне обављано у извесним случајевима и за господара, односно продају. Такође даља обрада лана, па и сировог своје место налази и у оквиру властеоске куће, где жена и послуга исти преобраћају у одевне предмете. Ланом, па и у повесима или пређи, као и ланенеим тканинама трговало се и по свим трговима у Србији.²⁹

Управо даља секундарна прерада по линији кудеља-ткање, односно кудеља-конопац, условили су да се из обраде биљних влакана извоји и неколико посебних заната, од којих су поименице познати занати *кудељина*, *йкача* и *ужара*, као чији производи се издвајају конац-тканина и конопцац. Да се процес обраде влакна у кудељу, издвојио из кућне производње податке доносе писани извори. Не само да се *кудељин* Милман јавља у оквиру села дечанског властелинства, већ је у питању и омањи занатски центар, у непосредној близини манастира (Прилепи, засеок Храстовице). Да је то тог издвајања дошло и доста раније упућују подаци из дубровачке грађе, у којој се назив кудељник (*суделариус*) јавља још 1299. Стога се може претпоставити да се тај занат и после издвајања из домаће радиности претежно налази у рукама домаћих занатлија, чему би у прилог ишла и раширеност истог назива као властитог имена. Судећи о члану о *сиројој кудељници*, исти занат почивао је у локалу и на женском раду, што говори и о његовој неопходности.³⁰

Као и прерада влакна, и ткање платна почивало је свакако на домаћој производњи, па чак и након одвајања ткања као посебног процеса, а ткачки разбоји сматрани су делом домаћинства. Да је до издвајања тог

29 СХ, 140–141; ВИНЈ VI, 26–27; М. Благојевић 1979, 211, 227 н.121; Луčić 1979, 72–73, 83; ЛССВ, 314 (С. Мишић, *Коноџља*), 361–362, (С. Мишић, *Лан*), 609–611 (Ђ. Петровић, *Разбој*), као и *passim*; Matschke 2002, 777. Као назив за продавца лана и ланене одеће у Цариграду се бележи назив *linaropuli*. Остаје непознато да ли би се на исту професију односио и помен ланариуса Милете Радоњића, који се помиње у Трепчи. Matschke 2002, 777, уп. Милутиновић 1991–1992, 236.

30 ДХ III, 80 ф. 18; ДЗ, 107 чл. 64; Луčić 1979, 83; Фостиков 2004, 330 н. 224. Лучић указује да се појам кудељника може проширити и на обрађивача конопљиног влакна, а можда би у случају кудељнице могао да се прошири и на припрему пређе уопште.

занимања и дошло говорио би поуздано помен занимања ткача – Иванка из Призрена, мада се у датом случају исти можда могао везати за свиљу, а ткачи се судећи према каснијим турским изворима, помињу како у градовима, тако и у селу, при чему се само у појединим случајевима и то из каснијег раздобља, може утврдити од које сировине исти производе, те који проценат чине жене.³¹ Ликовна грађа стране провинцијенце потврђује паралелно постојање ткачке делатности, и на нивоу професионалне делатности и у оквиру кућне производње, али док се у оквиру пописа занимања, као ткачи наводе мушкарци, у оквиру представа, за ткачким разбојем приказују се жене, господарице, послуга.³²

Осим групације занатлија која би се од кудељника или ткача (*textores*), на даље могла уврстити у посебну одевну па чак и текстилну индустрију, као посебни занат заснован на плетењу, односно упредању текстилног биља или лике може се издвојити ужарски, који се вероватно тек у каснијем периоду, издваја из кућне радиности. Производња различите врсте конопаца, била је условљена неопходношћу истог као оруђа у бројним струкама (грађевинарство, рударство, бродоградња), те у свакодневним потребама и пословима, где је било неопходно користити технику везивања и чворова (лествице, везивање канте за извлачење, мрежа, за везивање), а како је поменуто од истог су прављени и *оїлави*. Подаци да се *уже* и *оїлав* јављају као натурална давања, говоре о значају тих артикла, али и да производња истих почива бар првобитно на кућној делатности – жене су правиле конац, мушкарци конопац, све до новијег времена. Мада у писаним изворима нема података о професионалним ужарима, те остаје непознато и под којим називом се афирмишу (ужар?), важност конопца, и то доброг квалитета и извесне дужине, а посебно у рударству, и изгледа појединим пословима, условила је свакако специјализацију. Први помен производње ужади по уговору, сачуван је у вези манастирских подложника Сопоћана у Рисну, који су производили конопце према одређеној мери, и за друга лица, по поруџбеници. Да је до одвајања ужарског заната из домаће радиности и преласка истог у професионални статус и дошло посредни податак пружа и Законик деспота. Тако члан о *цаују руйном*, између осталог одређује и *уже* као неопходни рударски алат те контролише

31 *CX*, 121; *ЛССВ*, 609–611 (Ђ. Петровић, *Разбој*), 657 (Р. Ђук, *Свиларство*); Ердељан 1996, 31; Катић 2009, 225. Вид. и изнад. У оквиру проучавања средњовековне историје занимање ткача најчешће се спомиње у вези обраде сукна, па се смешта и обрађује у оквиру обраде и производње од вуне.

32 У појединим примерима јављају се и ткачи свиле. *Hausbücher*, према регистру; Amman, Sachs 1568 (Weber), уп. верзије Бокачових жена: Boccaccio 1403 (Français 598 f.70v), Boccaccio c.1440 (Royal 16 G V f. 59v).

право прекупа истог. Такво издавање конопца упућује да снабдевање истим макар у оквиру рудника, није могло да почива искључиво на кућном раду, а иста су свакако морала да имају и одређену издржљивост.³³

Осим поменутих занатских занимања, у обрађиваче ове сировине према мишљењу појединих аутора треба убројити и *вргунаре* (*vrǵūnarý*), чији назив је посведочен у делу пописа прихода манастира Хиландара, али за сада нема поузданих доказа о ком је занимању доиста и реч,³⁴ а у везу са обрадом дрвета, доводи се и антоним Брвеничар.³⁵

УЛОГА И СТАТУС ОБРАЂИВАЧА БИЉНЕ СИРОВИНЕ

Када се говори о улози и статусу обрађивача биљне сировине, мора се истаћи неколико особитости. Како биљни, тако и животињски свет, конзумирани су свакодневно на много начина, од прехране до секундарног коришћења истих као сировина, што условљава и да великим делом првобитна производња место нађе у кућној делатности господару подложног становништва, што онемогућава праћење развоја појединих занимања, која касније прерастају у професионалне занате. Додатно недоста-так домаће грађе посебно је изражен у случају оних који раде пуно дрво, где нема скоро никаквих података чак ни о имену појединих занимања, а чији се представници, па и на домаћем простору бележе у савременим латинским изворима, често под страним називом.

Посматрано из угла приморских градова, те стране ликовне грађе, диференцијација обрађивача дрвета текла је изгледа доста споро. Заправо занатство обраде дрвне сировине, гранало се далеко раније, судећи по старијем слоју топонима и појединим подацима, који указују на рано

33 Алексић 2007, 82–83; Марковић 1985, 20 чл. 52. И ужарство спада у занате заступљене у ликовном материјалу стране провинцијенце. *Hausbücher*, према регистру. За уже у рударском законуку уп. Jireček 1867, 294–296, Сар. VIII чл. 17. У Дубровачком статуту из 1272, јасно је дефинисана врста ужади, као и типови, неопходни на броду. *Statut grada Dubrovnika*, 373. Да је уже значајно оруђе и пословица: *Помоћу шѣшаја и канайа*. Заправо тек са производњом и успоном ужета од жица или новијих материјала, традиционално ужарство засновано на уплетању биљне сировине губи на значају.

34 Стојановић 1890, 41, 43. Према мишљењу Костића, који једини разматра ово занимање у питању су можда израђивачи вретена, врста токара. Међутим, исти аутор доноси података закључке само на основу могуће сличности речи, те се његово тумачење не може без додатних података и прихватити, а посебно што је у питању словенски превод грчког текста. Костић 1904, 118. уп. Хан 1966, 31. *Зборник* 1, 307, 309 р. 41. Можда са овим занимањем треба довести у везу и топоним *Vrǵūn*. Новаковић 1912, 739; Пурковић 1940, 76/26; Вујошевић 2013, 245.

35 *Обласїй Бранковића*, 226; Храбак 1962, 136; Храбак 1990, 208.

издвајање оних из оружарске и обућарске струке. Неоспорна је и рана специјализација *тешларсџија*, чији се представници налазе и у улози (бро-до)градитеља и конструктора, која задржава значај, током целог средњег века, а посебно у оквиру рударства, које заједно са урбанизацијом вероватно доводи и до издвајања других појединих заната, попут ужара. Помен кудељника у Дубровнику, крајем 13. века, те у ДХ, указују да се и тај занат издвојио из кућне радиности, као и ткачки, чије се одвајање не може везати искључиво за биљну сировину. Израђивачи кошева и предмета од рогозне, као и занат штулчика бележе се и у руралним насељима, што говори да дата занимања још раније стичу професионалну компоненту *мајсторија*. У складу са технологијом транспорта сходно потреби долази и до специјализације седлара и колара. За сада остаје нејасно када и којим путем се издвајају израђивачи предмета насталих системом спајања обручима, под посебним називом, а о успону уметничког резбарства суди се пак по ретким остацима. Истовремено великим делом производња је и даље почивала и на кућној делатности, па су актуелни порези, изражени у виду грађе, мотки, повесма лана, ужади и оглава, односно у виду приноса од пуног дрвета и биљне сировине. Успон металургије, кожарства и обраде камена доводе до делимичног окоштавања система већ доста добро разгранатог занатства обраде дрвне сировине, те се под појмом дрводељства, подразумева све мањи број заната, а назив тесар почиње да се везује за примарну обраду дебла, док се преостали утапају у различите струке – градитељство, оружје и пловидбу, судећи према Хуговој подели на седам механичких вештина, а као важна издваја се том приликом и уметност ткања.

Поменути занати, као и уопште занатство обраде дрвета и биљка налазили се у рукама домаћих занатлија, чији се представници бележе у оквиру манастирских властелинстава, а сходно томе и на регалним те властеоским поседима, у урбаним центрима, а као неопходне занатлије поједини обрађивачи дрвета, чинили део владарске инжињерије. Међу занатлије како руралног, али и урбаног предела треба уврстити изгледа и занат кудељина, а вероватно да су и други обрађивачи дрвне сировине, радиле у обе средине, према потреби господара или насеља, мада је примарна обрада пуног дрвета морала по природи ствари да се обавља у близини ресурса, односно у шумском пределу. Да ли су се градске занатлије снадбевале сировином путем трговине, или су самостално и припремале грађу није познато, али да се дрвном грађом и даскама трговало, податке доносе, сем дубровачке грађе, и Рударски и Градски закон, као и касније турске одредбе.

Заинтересованост законодавца углавном се сводила на њему важне занате и производе, па иако бројни, подаци о статусу и улози дрводеља нису равномерно доступни у изворима. Производи обрађивача дрвета су стандардизовани, о чему сведоче и посуде у виду мера или прописане цене дрварско угљарских производа. Такође због изузетне важности дрвета и производа у рударству, у оквиру рударских градова, а ради заштите рударства, ограничено је право прекупа дрвне грађе (цауг рупни) и ужарских производа. Таква фаворизација рударства доводи до процвата заната који су требали да задовоље артикле намењене раду у рудницима, па и дрводељског, те ужарског, а судећи према страним саским правилима, дрводеље место налазе и у оквиру рударске службе, паралелно са ковачима.³⁶

Судећи бар према сачуваним верзијама закона *мајсторија*, исте бележе само два заната у оквиру обраде дрвета – дрводељски и седларски, при чему се дрводеље губе у скраћеним верзијама тог дела у ДХ I–III, што указује да се седлари издвајају као важнији још у ранијем периоду, као и да је обрађивача дрвета, у збирном смислу у свету шума у том тренутку било довољно да и задовоље тржиште.³⁷ Доста касније дрводеље се јављају и у књизи Лукаревића, како је напоменуто и као збирна именица и као назив занимања, а према истом извору, обрађивачи дрвета Новог Брда организовани су у цеховске организације на челу са *йроймајстором дрводеља* – у том граду Брајаном.³⁸ У истом граду и извору убележена су и два седлара, Брајан и Милета Великшалић, први из Новог Брда, а други изгледа или из града или из околине, а обојица се истичу по ширини

36 Марковић 1985, 20, 22 чл. 52, XVII. Вид. и изнад на више места. Интересантно је приметити и да се у верзијама *Ius regale montanorum*, како оној латинској, тако и чешкој, управо уз урбураре и хутмане јављају као лица од значаја и рударске занатлије, посебно дрводељске односно грађевинско – тесарске струке. Jireček 1867, 268, 295–296, 304, 352; Bílek 2000, 19 (2–2), 21 (4–3), 33 (12/8 чл. 1–5), 55 (Cap. I. 18).

37 Михаљчић 2006, 38, 64, 73, 80; Фостиков 2013, 58.

38 У литаратуру је ушло да је у питању Радован протомајстор дрводеља. У својој класификацији имена М. Динић наводи истог као Радован зет Брајана, а ако је судећи према коришћењу заграда, аутор је сам и реконструисао део речи дрводеља. Како се именице *dreuodila protomaistor* не налазе у падежу исте би се могле односити и на Радована, и на Брајана. За тезу да је у питању протомајстор Брајан одлучили смо се због самог склопа реченице. Било би доста необично да се протомајстор дрводеља, препознаје по тасту. Обично када се уводи реч зет у том контексту исти се везује за познатог таста, односно сродник за главу куће. Чак и у случају помена протомајстора без имена таста Николе клобучара, Николу Лукаревић бележи, као Никола клобучар, зет протомајстора (*genero de protomaistor*). Стога нам је било логичније да је Брајан протомајстор, а у датом случају на такво мишљење додатно наводи и то што се титула налази иза имена Брајана. Интересантно је приметити и да се у другом помену протомајстора без имена, опет јавља име Николе клобучара. CX, 143; Динић 1957, 40, 45, 48, 62, 66, 69, 70, 75.

пословања – Брајан сарађује са рударима, док је Милета изгледа улазио и у трговачке послове са дубровачком властелом, те родом de Georgio (Ђурђевића), заједно са још једним обрађивачем коже и лицем непознатог занимања, те се помиње и поводом тужбе у истом граду у одлукама већа. Већ према тим штурим подацима произилази да су седлари вероватно и били доброг имовинског статуса.³⁹ Што се тиче обрађивача биљног влакна, о општем економском положају кудељника, те кудељница, довољно говори већ помињани члан ДЗ-а.

МЕСТО РАДЊЕ И ОРУЂЕ

И у случају обраде пуног дрвета, као и код коришћења других сировина, место радње дефинисано је у примарној обради и местом које обилује ресурсима, односно шумским просторствима, и неопходном водом, не само у случају сече и примарне обраде, већ и у производњи горива. Одатле је као и у случају других материјала, дрвна сировина транспортовано до места секундарне обраде, па се као место радње јавља и радионица, како у руралном, тако и урбаном простору. Истовремено у случају израђивача ситних предмета ручним токарењем, те примарне обраде биљне сировине, до стадијума прераде у нити, место радње остаје кућа. У случају обраде кудеље и ткања, као место радње јављају се паралелно и кућа и радионица.

Оруђа за обраду дрвета деле се на она за грубу обраду дрвета (*цајин* за цепање балвана, секира, брадва, тестера) и она за финију обраду (длето, сврдро, бургија, тесла). *Секира* (*securus*) се јавља као важан алат свакодневнице, дрводељске делатности, и као оружије, а имала је и култну функцију. У зависности од намене варијала им је и цена, а сем бојних, по висини цене у Дубровнику истичу се и оне коришћене у бродоградилшту, док су брадве (тесарска секира, *секира дељарка*) коришћене и за скидање коре и дељање дрвета и као алат посебне намене у у коларском и бачварском занату, биле јефтиније. Постојала је и тзв. *двојна секира* (*labris*) за тесање греда, а међу домаћим налазима има и секира за израду чамаца и опсадних справа. *Тесла* (*ascia*) звана и кесер, коришћена је за дубљење, тесање, глачање, равнање, за интервенције на гредама, за закупавање и вађење ексера, и за прављење жљебова приликом укљештења греда или талпи. *Сврдро* (*terebra*) и *длето* (*caelum*) корићени су за декоративну обраду дрвета, а длето сем за дуборез и за обраду метала и каме-

39 Динић 1957, 37, 46, 62, 68; Веселиновић 1997, 386. О породици Ђурђевића: Zlatar 2002, 45–65, са ст. лит.

на. За исцртавање и конструкцију мотива служили су *метални шесџари* (circinus). За обраду дрвета коришћени су и дрвени *чекићи* (*дрвени баји*), посебна *клешићи* (forceps) и стеге, а за сечење прута косир. Постојали су и *сџрујачи* (scalprum), *шесџере* (serrula), *ренга* (runcina) од дрвета са металним ножем. Такође треба претпоставити постојање *сџруја* за обраду дрвених и коштаних предмета, а можда и пила на водени погон, познатих у страним изворима још средином 13. века. Опус назива и разноврсности оруђа коришћених у обради дрвета, дочарава сачувана средовековна песма из 15. века *De Debate of the Carpenter's Tools*, која набраја равно имена 27 алата.⁴⁰

За обраду и прераду биља, коришћене су већ познате ступе или трлице, за одвајање влакана, а затим и традиционална оруђа, позната као и кућни алати, који прате даљу линију прераде влакна – вретена, преслице и разбоји, за производњу од којих се последњи сматрају и основом ткачког стана односно радионице.⁴¹

ТРАГОВИ ЗАНАТА У ВЕЗИ ОБРАДЕ БИЉАКА У ТОПОНОМАСТИЦИ

Занатство обраде биљне сировине доста добро је посведечено у топонимији, било оној записаној у актима из датог времена, или оној сачуваној на картама. Подаци из истих могу се поделити на оне настале у вези са називом за дрво, оне који говоре о занимањима, месту радње и производу, те на оне биљну сировину и остале.⁴²

Тако се у вези са називом дрво – издваја топиними Дрводеље, а од осталих обрађивача пуног дрвета, јавља се и назив Седлар, при чему у датом случају треба бити опрезан – у питању може бити и географска одлика, као и у случају Корита. Такође ту спадају и Бачвар, Бачваревина, а од антонима помињу се Колар и Качар, а има мишљења да ту треба уврстити и назив Брвеничар. Из оружарске струке, потврђени су Кијерези, Стрелари, Копљари, Лукари, а како су и првобитни штитови израђивани од дрвета, овде можда треба сврстати и назив Штитари. Што се пак тиче

40 *Codex Ashmole* 61, бр. 16; Луčić 1979, 39; Благојевић 1973, 33; *ЛССБ*, 7–8 (М. Поповић, *Алаји*); J. Munby, *Wood*, 385–386; Манојловић Николић 2010, *passim*; Трубачев 2008, 533, 536–540 и даље.

41 Последње три алатке, са извесним разликама у случају разбоја коришћена су како за обраду влакана, тако и длаке. *ЛССБ*, 6–10 (М. Поповић, *Алаји*), 361–362 (С. Мишић, *Лан*), 609–611 (Ђ. Петровић, *Разбој*); Трубачев 2008, 399–527.

42 Како су исти већ изнад разматрани, у склопу развоја и диференцијације, овде доноси-мо само њихов кратки преглед.

обрађивача биљне сировине, техником плетења, јављају се: Ликоцрев, Витичрев, Витичревски поток, Крабијино, а можда и топоним Плоторешци, док су за обраду ватром индикативни: Курило/Курилово, Угљари, Катраница, Смолице и Смолуша, те антоним Смољан. Додатно о обради дрвета говори и хидроним старијег порекла – Кладорубница као и топоним Кладоруб, који би сем на место радње или назив занимања могли да упућују и на постојање пила на водени погон. Овима треба додати и *Лађени дел*, који посредно сведочи о изради пловила, без обзира да ли је у питању постојање присталишта на Ибру, ниже *Брода*, или шума у којој је сечено дрво за бродоградњу.⁴³

Библиографија

Скраћенице:

- БХ – Трифуновић, Ђ. (ур.) (2011): *Повеља краља Милутинова манастиру Бањска-Светиостефанска хрисовуља*, књ. 2. Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосуне: Службени гласник (Београд: Гласник)
- ВИИНЈ – Византијски извори за историју народа Југославије, Београд.
- ДЗ – Радојчић Н., Законик цара Стефана Душана, 1349–1354. године, Београд: САНУ, 1960.
- Diversis - Filip de Diversis, Opis Dubrovnika. Predgovor i prevod I. Božić, Dubrovnik 3, Dubrovnik 1973.
- Du Cange – *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis S. Benedicti, cum supplementis integris D.P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, susque digessit G.A.L. Henschel ; sequuntur Glossarium gallicum, Tabulae, Indices auctorum et rerum, Dissertationes. EDITIO NOVA aucta pluribus verbis aliormn scriptorum A. Leopold FAVRE Membre de la Societe de l'Histoire de France et correspondant de la Societe des Antiquaires de France. TOMUS SECUNDUS, NIORT L. FAVRE, IMPRIMEUR-EDITEUR TOUS DROITS RESERVES, 1883; TOMUS QUINTUS, Paris, 1938².
- ДХ II – Милојевић С. М., Дечанске хрисовуље, Гласник СУД 12 (1880) 1–68.
- ДХ III – Милојевић, С. М.: Дечанске хрисовуље, Гласник СУД 12 (1880) 69–142.
- Зборник 1 – Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. 1, 1186–1321, прир. В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик; ред. Д. Синдик, Београд 2011.

⁴³ СХ 121; ДХ III, 124 ф 63; Динић 1957, 46, 76, 77, 82; Пурковић 1940, 51/101, 89/139, 90/40, 102/52, 128/78; Трубачев 2008, 545–550; Лома 2013, 26, 44, 117, 124–125, 129, 130–131, 242, 258, и даље passim према регистрима. Вид. и изнад.

- ЛССВ – Ђирковић, С. - Михаљчић, Р. (ур.) (1999): *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Област Бранковића - Област Бранковића опширни катастарски попис из 1455. године, прир. Х. Хаџибеговић, А. Хамџић, Е. Ковачевић, Оријентални институт, Сарајево 1972.
- Појмовник – Појмовник српске културе. Пројекат у реализацији – Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе. <http://ethno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/impresum.php> (27.11.2015.)
- Регистры ремесел - Регистры ремесел и торговли города Парижа, пер. Л. И. Киселевой, под ред. и с предисл. А. Д. Люблинской, в сб.: Ср. века, в. 10–11, М., 1957–58.
- Речник на презимињата – Речник на презимињата кај Македонците, том I (А-Љ), ред. Т. Стаматоски, Скопје, 1994.
- Словарь XI–XVII - Словарь русского языка XI–XVII, Москва, «Наука», 1975 - и даље излази. Подготавлен Института русского языка им. В. В. Виноградова – РАН: Наука, Москва.
- СРНГ– Словарь русских народных говоров, Наука, Москва – Ленинград, 1965- и даље излази.
- СС – Старославянский словарь : (По рукописям X–XI вв.) / Слав. ин-т Акад. наук Чеш. Респ., Ин-т славяноведения и балканистики Рос. АН ; [Э. Благова и др.] ; Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. - М. : Рус. яз., 1994. - 842 с. ; 24 см.
- Statut grada Dubrovnika – Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272 (Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCCLXXII), прир. и на хрватски језик превели А. Ђолјић, З. Ђундрица и И. Веселић; уводну студију написала Н. Лонза), Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku 2002.
- СХ- Мишић, С. – Суботин-Голубовић, Т. (2003): *Свeйѡарханђеловска хрисовуља*, Београд.
- Hausbücher – Die Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen: Digitale Erschließung und Edition von Handwerkerdarstellungen des 15.-19. Jahrhunderts, Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Deutsche Forschungsgemeinschaft, <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/index.php?do=page&mo=8> (17.12.2015.)
- The Medieval Horse -The Medieval Horse and Its Equipment, C.1150-c.1450, ed. J. Clark, Boydell Press, 2004.
- Codex Ashmole 61 - Codex Ashmole 61: A Compilation of Popular Middle English Verse, ed. G. Shuffelton, Medieval Institute Publications, Kalamazoo, Michigan, 2008. Robbins Library Digital Projects <http://d.lib.rochester.edu/teams/publication/shuffelton-codex-ashmole-61> (04.03.2016.)

- Codex Manesse - Codex Manesse Heidelberger Liederhandschrift (Cod. Pal. germ. 848), Universitätsbibliothek Heidelberg Mail. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848> (20.12.2015)
- Codex Suprasliensis - Codex Suprasliensis . Project Codex Suprasliensis Inscribed on the International Register in 2007 Memory of the World. <http://csup.ilit.bas.bg/node/5> (22.07.2016)
- ЭССЯ - Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, Москва 1974- и даље излази.

Литература:

- Алексић, В. (2007): *Сойоћански ужари*, Манастир Бањска и доба краља Милутина, Бањска –Косовска Митровица, 22–25 септембар 2005, Ниш-Косовска Митровица, 81–89.
- Amman, J., Sachs, H. (1568): *Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden, hoher und nidriger, geistlicher und weltlicher, aller Künsten, Handwercken und Händeln. Durch d. weitberümpften Hans Sachsen gantz fleissig beschrieben u. in teutsche Reim en gefasset, Ständebuch von 1568 mit Holzschnitten von Jost Amman*, Frankfurt am Mayn, 1568. http://www.digitalis.uni-koeln.de/Amman/amman_index.html (24.10.2015)
- Апокрифи старозаветни (2005): Према српским преписима, прир. и превео Т. Јовановић, СКЗ, Београд.
- Bílek, J. (2000): *Ius regale montanorum, aneb, Právo královské horníkuov*, Kutná Hora : Kuttna.
- Бирташевић, М. (1970): Средњовековна керамика, Београд.
- Бјелетић, М. (2006): *Пагорије (и)ворбени архаизам из Бучума*, Годишњак за српски језик и књижевност 8, Ниш, 39 – 43.
- Благојевић, М. (1973): *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд.
- Благојевић, М. (1979): „Закон светиога Симеона и светиога Саве”, у: *Сава Немањић-Свети Сава, историја и предање*, САНУ, Научни скупови 7, Председништво 1, Београд 1979, 129–166 (Прештампано у: Благојевић, М. (2004): *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд, 2004, 191–246).
- Благојевић, М. (2003): *О апарним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд, 7–23 (Прештампано у: *Немањићи и Лазаревићи*, 175 –189).
- Благојевић, М. (2007): *Земљораднички закон-средњовековни рукопис*, САНУ, Београд.
- Божанић, С. (2007): *Обичаји и веровања Словена (V–VI век) на простору данашње Војводине*, Истраживања 18, 59–72.
- Bojanić, D. (1974): *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd.

- Boccaccio, G. (1403): *De Claris mulieribus, traduction anonyme en français Livre des femmes nobles et renommées*, 1403, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 598, Identifiant : ark:/12148/btv1b84521932, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84521932> (26.02.2016.)
- Boccaccio, G. (c. 1440): *De claris mulieribus in an anonymous French translation (Le livre de femmes nobles et renommées)*, c. 1440 France, N. (Rouen), The British Library, Royal 16 G V <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8359> (26.02.2016.)
- Булић, Д. (2014): *Земља Моравице – насеља и сѣановништво (XIV - њочеѣак XVI века)*, Београд (докторска теза у рукопису). “E-theses” https://phaidrabg.bg.ac.rs/detail_object/o:9952?tab=0#mda (01.08.2016).
- Vasić, M. (1980): *Sumarni defter sandžaka Aladža Hisar (Kruševac) iz 1516. godine kao istorijski izvor*, Prilozi za orijentalnu filologiju 28–29.
- Вендина, Т. И. (2002): *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*, М.: Индрик.
- Веселиновић, А. (1997): *Дубровачко Мало Веће о Србији (1415–1460)*, Београд.
- Вујошевић, Ж. (2013): *Архиљевичка хрисовуља цара Сѣефана Душана*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 1, Београд, 241–254.
- Grant, J., Gorin, S., Fleming, N. (2015): *The Archaeology Coursebook. An Introduction to Themes, Sites, Methods and Skills*, 4th Edition, Routledge.
- Даль, В. И. (2006): *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4 томах, Рипол Классик.
- Данилови настављачи (1989): *Данилов Ученик, друји насѣављачи Даниловој зборника*, прир. Г. М. Данијел. Данашња језичка верзија Лазар Мирковић, СКЗ, Београд.
- Даничић, Ђ. (1863): *Рјечник из сѣарина српских*, 1, Биоград.
- Динић, М. (1957): *Из Дубровачкој архива I*, САН, Београд.
- Динић, М. Ј. (2003): *За историју рударсѣва*, Из српске историје средњег века, приредили С. Ђирковић-В. Ђокић, Београд, Equilibrium, 457–668.
- Динић-Кнежевић, Д. (1971): *Трѣовина дрвѣтом у Дубровнику у XIV веку*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XIV–1, 9–30.
- Древнерусские берестяные грамоты (2004): *Рукописные памятники Древней Руси (Birchbark Literacy from Medieval Rus: Contents and Contexts)*. http://gramoty.ru/?id=about_site (26.11.2015.)
- Ђокović, Z. (2003): *Stanovništvo istočne Makedonije u prvoj polovini XIV veka*, ЗРВИ 40, 97–244.
- Ердељан, Ј. (1996): *Средњовековни нађѣробни сѣоменици у обласѣи Раса*, Београд.
- Жикић, С. (2007): *Српски средњовековни намешѣај*, Задужбина Андрејевић, Београд.

- Zábranská, M. (2014): *Reflexe geneze přemyslovské pověsti*, Západočeská univerzita v Plzni, Plzen, (diplomová práce).
- Zlatar, Z. (2002): *Huius... est omnis reipublicae potestas: Dubrovnik's Patrician Houses and Their Participation in Power (1440–1640)*, Dubrovnik Annals 6, 45–65.
- Isidori Hispalensis Episcopi (1911): *Etymologiarvm sive originvm Libri XX. Recognovit breuique adnotatione critica instrvxit*. W. M. Lindsay in Vniversitate Andreana litterarvm hymaniorvm professor, Tomvs II libros XI – XX continens, Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1911.
- Jireček, H. (1867): *Codex juris Bohemici: Aetatem přemyslidarum continens* I, Pragae.
- Јиречек, К. (1988): *Историја Срба I*. Превео и допунио Ј. Радоњић. Исправљено и допуњено издање, Просвета, Београд.
- Катић, Т. (2009): „Сиројше куделнице” и башиџинице: два џиџа хришћанских удовичких домаћинстава у Османском царству – на примеру Призренској санџака у 16. веку, ИЧ 58, 209–229.
- Ковачевић-Којић, Д. (2007): *Дубровачке занатлије у средњовековној Сребреници*, у: Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV), Београд. Прештампано из: Годишњак ДИ БиХ 15 (1966) 25–45.
- Колчин, Б.А. (1968): *Новгородские древности. Деревянные изделия*, Свод археологических источников, Свод археологических источников (САИ) Е1-55/1.
- Колчин, Б.А. (1971): *Новгородские древности. Резное дерево*. Свод археологических источников, Е1-55/2.
- Костић, К. Н. (1904): *Стара српска шрљовина и индустрија: студија из културне историје српског народа у средњем веку*, Београд.
- Kulischer, J. (1957): *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, Zagreb.
- Kurtović, E. (2014): *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Лома, А. (2004): *Прасловенска лексика и култура у индоевројском контексту*, Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4, Филозофски факултет, Нови Сад, 15–42
- Лома, А. (2013): *Топонимија Бањске хрисовуље : ка осмишљању старосрпског топонимасличког речника и бољем познавању ойшисловенских именословних образаца*, САНУ, Београд.
- Lučić J., *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb 1979.
- Манојловић Николић, Р. (2010): *Средњовековно оруђе од љовжа у Србији*, Нови Сад.
- Марковић, Б. (1985): *Закон о рудницима десјоџа Стефана Лазаревића. Превод и љравно-историјска студија*, Споменик СХХVI, одељење друштвених наука 24, Београд.
- Matschke, K-P. (2002): *Commerce, Trade, Markets, and Money, Thirteenth--Fifteenth Centuries*, The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century II, ed. A. E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies, Dumbarton

- Oaks Research Library and Collection Washington, D.C. in three volumes as number 39 in the series *Dumbarton Oaks Studies*, Dumbarton Oaks, 771–806.
- Megiser, H. (1592): *Dictionarium quatuor linguarum videlicet, Germanicae, Latinae, Illyricaе, (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae*, Graz, 1592, нумерисано речима у доњем десном углу. Digital Library of Slovenia (dLib.si). Ljubljana: National and University Library (NUK).
- Мијатовић, Ч. (1873): *Сѣудује за исѣорију срѣске ѣрѣовине XIII-ої и XIV-ої века*, Гласник СУД, 189–249.
- Miklosich, F. (1866): *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*, Vin-dobonae 1862–1865 : G. Braumueller.
- Милутиновић, Б. (1991–1992): *Дубровчани у Трејчи до 1455. године*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XXI–XXII, 211–241.
- Михаљчић, Р. (2006): *Закони у сѣарим срѣским исѣравама, ѣравни ѣройиси, ѣреводи, уводни ѣексѣови и обѣашњења*, САНУ, Београд.
- Мишић, С. (2007): *Коришћење унуѣрашњих вода у срѣским земѣама средњеї века*, Утопија:Београд.
- Mišić, S. (2013): *Upotreba vode u ličnoj higijeni čoveka srednjovekovne Srbije*, *Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae, veterinae* 32–1, 33–44.
- Mladenova, O. (1998): *Grapes and Wine in the Balkans: An Ethno-linguistic Study*, Wiesbaden : Harrassowitz Verlag,
- Мргић, Ј. (2004): *Средњовековни човек и ѣприрода*, У: Приватни живот у српским земѣама средњег века, Београд, 163–182.
- Mrgić, J. (2010): *Some considerations on woodland resource in the medieval Serbia and Bosnia*, БИГ 1, 87–101.
- Mrgić, J. (2014): *Rocks, Waters, and Bushes–What did the Ragusan Commune Acquire from the Bosnian King in 1399? An Environmental History Approach*, in: Man, nature and environment between the northern Adriatic and the eastern Alps in premodern times, eds. P. Štih, Ž. Zwitter, (Zbirka Zgodovinskega časopisa 48) Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 52– 73.
- Munby, J. (1991): *Wood*, у: *English Medieval Industries: Craftsmen, Techniques, Products*, eds. J. Blair, N. Ramsay, Cambridge, 379–406.
- Ненадовић, С. М. (2003): *Грађевинска ѣтехника у средњовековној Србији*, Београд.
- Niermeyer, J. F. (1976): *Mediae Latinitatis Lexicon Minus: Lexique Latin Medieval-Francais/Anglais; A Medieval Latin-French/English Dictionary*, Brill.
- Новаковић, С. (1894): *Буркард и Берѣрандон де ла Брокијер, О Балканском ѣолуосѣрву XIV и XV века*, Годишњица Николе Чупића XIV, 1–67.
- Новаковић, С. (1912): *Законски сѣоменици срѣских држава средњеї века*, Београд.
- Павловић, Д. Ст. (1962): *Цркве брвнаре у Србији*, Саопштења V.
- Пејовић, Р. (1984): *Предсѣаве музичких инсѣруменаѣа у средњовековној Србији*, Београд.

- Петровић, В. (2014): *Друшћивена и њросћорна сћрукћура срћских їрагских насеља у њозном средњем веку*, Филозофски факултет, Београд, Библиотека Одељења за историју, Филозофски факултет: IS DD 247 (докторска теза у рукопису).
- Petrović, Đ. (1976): *Dubrovačko oružje*, Beograd.
- Поповић, М. (2006): *Замак у срћским земљама њозної средњеї века*, ЗРВИ 43, 189—207.
- Порчић, Н. (2007): *Повеља краља Сћефана Дечанскої Дубровчанима из 1326. їодине*, ССА 6, 19–34.
- Pronk-Tiethoff, S. (2013): *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*, Rodopi.
- Пурковић, М. (1940): *Пойис села у средњовековној Србији*, Годишњак Скопског Филозофског факултета IV/2, Скопље.
- Radkau, J. (2012): *Wood. A History*, Polity Press.
- Рыбаков, Б.А. (1948): *Ремесло Древней Руси*, М.:АН СССР.
- Roller, D. (1951): *Dubrovački zanati u XIV i XV stoljeću*, Zagreb.
- Skok, P. (1971-73): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I– III*, Zagreb.
- Стојановић, Љ. (1890): *Сћари срћски хрисовуљи, акћи, биоїрафије, летиїииси, їиїиїици, їоменици, зайиси и др.*, Споменик Српске краљевске академије III, Београд.
- Стефановић Караџић, В. (1852): *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Беч, (II допуњено издање)
- Теодосије (1988): *Жиїиїја*, прир.Д. Богдановић, СКЗ, Београд.
- Tkalčić, I. K. (1895): *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae II*, Zagreb.
- Трубачев, О. Н. (2008): *Ремесленная терминология в славянских языках*, Труды по этимологии. Слово. История. Культура, Том 3, Москва, 391–799.
- Thaller, L. (1929): *Najstariji edikt grada Zagreba o čistoći*, Narodna starina, nepovremeni časopis časopis za povijest kulture i etnografiju Južnih Slavena Vol. 8 No. 19, Загреб, 5.
- Filipi, G. (2008): *Istrorumunjske etimologije. Knjiga 3: Zoonimi: poljske i šumske životinje; mikonimi; bačvarska terminologija*, Pula.
- Филозоф, К. (1989): *Жиїиїје десїїїи Сћефана Лазаревића* (Повест о словима (Сказаније о писменех) – Житије деспота Стефана Лазаревића), Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 11., Београд.
- Фостиков, А. (2004): *Жена – између врлине и їреха*, Приватни живот у српским земљама средњег века, прир. С. Марјановић-Душанић, Д.Поповић, Београд : Clío, 323–366.
- Фостиков, А. (2012): *Ковачки занай на їилу средњовековне Србије*, БИГ 3, 105–126.
- Фостиков, А. (2013): *Занайсћиво средњовековне Србије у свеїїлу їїри їовеле из 14. века*, БИГ 4, 51–69.

- Фостиков, А., Петровић, В. (2014): *Прилози истраживању војне улоге занатлија у средњовековној Србији*, БИГ 5, 59–69.
- Freestone, I.C. (1992): *Theophilus and the composition of medieval glass*, in Materials Issues in Art and Archaeology III. Materials Research Society Symposium Proceedings, eds. Vandiver, P.B., Druzik, J.R., Wheeler, G.S., and Freestone, I.C., Volume 267, 739–746.
- Нан, В. (1960): *Уметничка скринја у Југославији : од XIII до XIX столјећа*, Београд.
- Хан, В. (1966): *Индустрија на подручју Пећке патријаршије, XVI—XVIII вијек*, Нови Сад.
- Храбак, Б. (1958): *Београд као хришћанишће и бродоградилнишће у XV, XVI и XVII веку*, Годишњак града Београда V, Београд, 27–54.
- Храбак, Б. (1962): *Сеоске занатлије на Косову и суседним областима средином XV столјећа*, Гласник Музеја Косова и Метохије 11, 135–150.
- Нрабак, В. (1984): *Арбанашко дрво у Дубровнику*, Historijski zbornik 37, 61–86.
- Храбак, Б. (1990): *Занатлије на Косову 1389–1455*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића 13, Пријеполје, 207–216.
- Campbell, K. (2005): *What Was Jesus' Occupation?*, Journal of the Evangelical Theological Society 48, No. 3, September 2005, Evangelical Theological Society (ETS), 501–519. https://www.etsjets.org/files/JETS-PDFs/48/48-3/JETS_48-3_501-519.pdf.
- Curta, F. (2004): *Barbarians in Dark-Age Greece: Slavs or Avars?* In: Civitas Divino-Humana. In honorem annorum LX Georgii Bakalov. Ed. by T. Stepanov and V. Vachkova, Sofia: Centăr za izsledvaniia na bălgarite Tangra TanNakRa IK, 513–550.
- Чајкановић, В. (1973): *Да ли су славјани Срби знали за идоле?*, у : Мит и религија у Срба, Београд, 46–57.
- Ћирковић, С. (1997): *Производња, занат и техника у Србији средњег века*, Работници, војници, духовници, Београд, 56–78. Прештампано из: Ристић М.- Ћирковић С.- Корач В., *Ојке српских средњовековних манастира*, Београд 1989, 1–24 (С. Ћирковић).
- Ђоровић-Љубинковић, М. (1965): *Средњовековни дуборез у источним областима Југославије*, Београд.
- Шастел, А. (2005): *Уметник*; у: Човек ренесансе. Приредио Е. Гарин, Clio, Београд.
- Šebečić, B. (1996): *O trgovini bitumenom u Dalmaciji od XIII do XVIII. stoljeća*, Rudarsko-geološko-naftni zbornik, 8, Zagreb, 129–138.
- Whatling, S. (without date): *The Corpus of Medieval Narrative Art*. http://www.medievalart.org.uk/chartres/037_pages/Chartres_Bay037_key.htm и даље. (17.12.2015).

Aleksandra Fostikov

PLANT MATERIALS AND ITS PROCESSING IN MEDIEVAL SERBIA

This paper is a contribution to the study of the crafts based on the plant material and its processing, especially the wood, in the territory of medieval Serbian states. Besides the description, definition, differentiation and status of those professions, attention was also paid to the classification and identification some of the data related to onomastics.

Properties, accessibility and easy way of the processing initiated that the vegetation become an important material for the production of everything needed – from the fire to the shelter, from the tool to the weapon, from clothes to shoes. The plant processing was well known to the old Slavs about which speaks written and material sources, terminology of the processing, differentiation of the craft names and the rare use of the loanwords. In the medieval world of wood, forests and plants, the group of those who work in wood or in the plant processing was necessary in the everyday life. In the territory of Serbian lands this group could be divided in four main subgroups based on the material which is used and implemented technique. In the first are woodworkers, in the second those who worked with the woody vegetation, in the third rope and yarn makers. The last are those who worked with fire. They all lived and worked: in villages (rulers, feudal or from monasteries), in towns, and in mining settlements.

The significance of the plant processing reflects in the names and in surnames, but also on the toponyms, which titles are valuable source for research of this craft. They are those derived from the title of object (e.g. bacva- Bacvar), place of work (e.g. Kladorubnica) or from the names of the used plants (e.g. rogoshnik).

Key words: plants, crafts, wood, Serbia, Middle Ages, historical geography.